

DE SOEVEREINITEIT VAN DE MENSENRECHTEN: AANTASTING DOOR DE UITLEVERING EN HET BEWIJSRECHT

Paul DE HERT*

Naar aanleiding van de Wet van 23 december 2003 betreffende het Europees aanhoudingsbevel en het cassatiearrest van 14 oktober 2003 over de sanctionering van onrechtmatig bewijs wordt in dit editoriaal de vraag gesteld naar de levensvatbaarheid van het mensenrechtelijk ideaal voor het strafrecht.

1. Het soevereiniteitsparadigma

De term soevereiniteit is afgeleid van het Latijnse 'superare', dit is uitsteken (boven). In *The Law of Peoples* merkt Rawls (Rawls, 1989) op dat de macht van de staat traditioneel wordt begrepen in het licht van een bepaalde opvatting over soevereiniteit ('the paradigm of sovereignty'). Een eerste component van deze staatsmacht vormt het recht om oorlog te voeren wanneer het beleid van het land dit nodig maakt ('external sovereignty'). De tweede component vormt de macht van de staat om 'om te gaan' met 'zijn' burgers ('internal sovereignty'). Beide soevereiniteitsconcepten steunen op het geloof dat de staat alle bevoegdheden heeft om op te treden. De staat kan, letterlijk, omgaan met haar burgers (en met mensen uit andere landen) zoals het haar goed dunkt. Beide soevereiniteitsconcepten zijn te begrijpen in de middeleeuwse context van opkomst van statelijk gezag ten nadele van het gezag van de keizer en de paus (Van Caenegem, 1995), maar zijn naar meer recente maatstaven in volledige tegenspraak met het zelfbeeld van de burger zoals dat gegroeid is in de moderniteit. Noties zoals 'We the People' en 'Government by Consent' uit de Amerikaanse onafhankelijkheidsverklaring gaven immers het startsein voor een geëmancipeerd zelfbeeld van de burger in het Westen. Juridisch zou dat modern zelfbeeld pas na de Tweede Wereldoorlog worden uitgewerkt, aldus Rawls die wijst op de belangrijke rol van het internationaal recht. Dankzij dit geheel van interstatelijke rechtsregels werden in de periode na 1945 pogingen ondernomen om het recht op oorlogsvoering te beperken tot de gevallen van zelfverdediging en om het recht op interne soevereiniteit te beperken onder meer door de oprichting van supranationale tribunalen ter vervolging van misdrijven tegen de menselijkheid. Nog steeds volgens Rawls, dient de rol van mensenrechten begrepen te worden in het licht van deze pogingen

* Prof. Dr. P. De Hert is als hoofddocent verbonden aan de universiteit Leiden en als docent aan de Vrije Universiteit Brussel.

om de interne soevereiniteit preciezer in te vullen en aan bepaalde beperkingen te onderwerpen.

2. Het mensenrechtelijk paradigma en de externe soevereiniteit

Het voorgaande vraagt om bezinning. Meer in het bijzonder rijst de vraag naar de precieze impact van de mensenrechten op het soevereiniteitsdenken. Sommigen geloven dat we vandaag een heuse paradigmawissel meemaken waarbij het statelijk prerogatief ondergeschikt wordt gemaakt aan de nieuwe heerschappij van de mensenrechten. Illustratief voor dit concept van mensenrechtelijke soevereiniteit is onder meer het beroemde Maastrichtarrest van het Duitse *Bundesverfassungsgericht* waarin het Verdrag van Maastricht tot oprichting van de Europese Unie als grondwettelijke verenigbaar met de Duitse Grondwet werd geacht door de Duitse rechters onder het voorbehoud dat deze inperking van statelijke soevereiniteit niet zou leiden tot een verminderde aandacht voor de mensenrechten. Ook buiten Europa zijn talrijke voorbeelden te geven van gebeurtenissen waarbij niet de staat maar het individu centraal staat in het internationaal recht (D'Amato, 1995). Er zou met andere woorden sprake zijn van een paradigmawissel op het vlak van de externe soevereiniteit.

Rawls laat verstaan dat de mensenrechten alleen een rol spelen bij het beperken van de interne soevereiniteit en ziet bij de hertekening van de externe soevereiniteit ogenschijnlijk alleen een rol voor het internationaal recht. Daarmee onderkent hij onvoldoende dat deze rechtstak juist onder impuls van het mensenrechtendenken aan belang heeft gewonnen. Juridisch is het evenwel onduidelijk hoe die paradigmawissel, zo die er zou zijn, vorm heeft gekregen. Mensenrechten in het internationaal recht krijgen zelden meer gewicht dan datgene dat de betrokken staten er zelf aan hechten. Auteurs zoals Louis Henkin merken terecht op dat een groeiende rol van mensenrechtelijke belangen in interstatelijke betrekkingen geen fundamentele wijziging van het soevereiniteitsdenken heeft teweeggebracht. Hoogstens heeft het mensenrechtendenken geleid tot bepaalde afwijkingen in het voordeel van het individu (Henkin, 1995). Ook D'Amato komt in feite niet verder dan het inzicht dat als gevolg van het mensenrechtendenken niet alleen staten, maar ook individuen voortaan als subject van het internationaal recht kunnen worden beschouwd.

Juister lijkt het ons dan ook om het te houden bij de stelling dat mensenrechten een van de instrumenten vormen die staten aanwenden om hun internationale betrekkingen vorm te geven. Mensenrechten en statelijke belangen kunnen immers perfect samengaan. Dat wordt goed geïllustreerd door de recente succesvolle inschakeling door Mexico van het Internationaal Gerechtshof in de zaak van 52 Mexicaanse terdoodveroordeelden in de Verenigde Staten.¹ In 47 van de 52 gevallen was het Hof van oordeel dat er een schending voor ligt van artikel 36 van de Weense conventie van 1936, dat voorzag dat autoriteiten gearresteerde vreem-

1. T. KETELAAR, "VS op de vingers getikt door Hof. Internationaal Gerechtshof geeft Mexico gelijk", *NRC Handelsblad*, 31 maart 2004.

delingen moeten wijzen op hun recht op bijstand door hun eigen consulaat of ambassade. Het Hof ging voorbij aan het Amerikaanse verweer over de soevereiniteit van het Amerikaanse rechtssysteem en het argument dat dit systeem reeds voorziet in voldoende procedurele rechten en hield het bij het betonharde argument van het gegeven juridische woord (in casu, de ondertekening door beide staten van de genoemde conventie). Van een paradigmawissel is geen sprake.²

Het is dus maar de vraag of dit middeleeuws soevereiniteitsconcept van *superioritas* (of soevereiniteit) van de staten als paradigma verlaten werd. Over de oceaan worden verkiezingen gewonnen op grond van het vermogen om als oorlogspresident te kunnen regeren. Of zo'n rol als president überhaupt gewenst is, schijnt niet ter discussie te staan, wel of al die oorlogen daadwerkelijk gewonnen zijn. Van zo'n wisseling is evenmin sprake bij het op woensdag 30 maart jl. bereikte Europees akkoord over asielbeleid. Na jaren vruchteloos onderhandelen werd eindelijk een akkoord gesloten over het begrip 'vluchteling'. Het begrip beschermt voortaan niet alleen de 'klassieke' politieke vluchteling, maar in tegenstelling tot de situatie voor het akkoord ook mensen die tijdelijke bescherming nodig hebben én mensen die door krijgsheren of religieuze fanaten worden vervolgd, alsmede vrouwen bedreigd met besnijdenis en homoseksuelen. Al deze mensen krijgen een recht op werk, sociale bijstand en gezondheidszorg. Sommigen landen wilden een groter pakket sociale voordelen bieden, maar het bereikte resultaat is voor vele landen in Zuid-Europa en voor praktisch alle nieuwe lidstaten een grote stap vooruit in het voordeel van de vluchtelingen.³ Deze minimumnormen zijn een eerste stap in wat een volwaardig EU-asielbeleid moet worden. Op de agenda staan nog enkele netelige mensenrechten-problemen zoals het punt van het terugsturen naar zgn. netelige landen waarnaar vluchtelingen automatisch mogen worden teruggestuurd en het screenen van asielzoekers. Al deze plannen verstevigen ongetwijfeld de mensenrechtelijke positie van vreemdelingen, maar de euforie wordt getemperd door het werkelijk motief achter het akkoord, met name het tegengaan van asielhopping en de daaruit volgende overbelasting van lidstaten met een humaan vreemdelingenrecht.

3. Het mensenrechtelijk paradigma en de interne soevereiniteit

Op het vlak van de interne soevereiniteit is er in de naoorlogse periode ongetwijfeld sprake geweest van een heuse *human rights revolution*, maar toch lijkt het ook hier te ver te gaan om te spreken van een paradigmawissel, wat bovendien nergens door Rawls wordt gesuggereerd. Natuurlijk is er vooruitgang. In steeds meer landen wordt een vorm van grondwettelijke toetsing van wetten mogelijk

-
2. De uitspraak van het Internationaal Hof is bindend, en er is geen hoger beroep mogelijk. Het Hof heeft echter geen dwangmiddelen en de partijen kunnen het oordeel naast zich neerleggen. In een soortgelijke zaak uit 2001 door Duitsland aangespannen, werd een Duitser (LaGrand) in de Verenigde Staten ter dood gebracht, een dag nadat het Hof bepaalde dat de uitvoering van de straf moest worden opgeschort in afwachting van een definitieve uitspraak.
 3. C. DE GRUYTER, "EU weet nu wat een vluchteling is", *NRC Handelsblad*, 1 april 2004. Het akkoord moet resulteren in een richtlijn die er moet komen vóór 1 mei 2004.

gemaakt. De beslissing om het Belgisch Arbitragehof een volledige toetsingsbevoegdheid te geven maakt een einde aan een lange periode van almacht van de wetgever (Vanden Heede, 2003). Er wordt niet alleen in meer landen voorzien in rechterlijke toetsing, er worden ook steeds meer probleemgebieden door rechters aangeboord. Zo gaat het Amerikaanse *Supreme Court* nog dit jaar bekijken of het in strijd is met de Grondwet om ter dood veroordeelden die hun misdaad als minderjarigen begingen, te executeren. De Verenigde Staten zijn het enige land dat executie van minderjarigen toestaat, en het enige Westerse land dat het Verdrag van New York voor de rechten van het kind, waarin de doodstraf voor minderjarigen wordt verboden, niet heeft ondertekend.⁴ In de Amerikaanse Grondwet staat niets over de doodstraf. Wel bevat de tekst een bepaling die wrede en ongebruikelijke straffen verbiedt. Twee jaar geleden werd reeds op deze grond een verbod uitgesproken door het *Supreme Court* op de doodstraf voor zwakbegaafden.⁵

Te veel euforie is evenwel niet gepast. De mensenrechten in het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens bevatten veel en erg ruime uitzonderingsclausules in het belang van de staat. In vele zaken beperkt het Europees Hof zich tot een wettelijkheidstoets ('is een inbreuk op de mensenrechten voorzien bij wet?'). Het aantal zaken waarin lidstaten worden veroordeeld op grond van de meer politieke noodzakelijkheidstoets ('is een inbreuk noodzakelijk in een democratische samenleving?') valt op één hand te tellen, terwijl juist op dit punt de grootste onduidelijkheid bestaat (De Hert, 2003).

Grondrechten zijn bovendien op zich onvoldoende om de soevereiniteit van de burgers ingang te laten vinden. Het uitgangspunt blijft de soevereiniteit van de staat, zij het dat er op punctuele domeinen, namelijk deze domeinen waarvoor historisch een mensenrecht werd ontwikkeld, sprake is van tempering van de soeverein (De Hert & Gutwirth, 2002). Het gevoel dat we geregeerd worden door verlichte politici die weten wat goed voor ons is, laat ons dan ook niet los. Over de kernwapens opgeslagen in Kleine Brogel wordt geen discussie toegelaten. Op de publieke omroep wordt door de uitvoerende macht niet mis te verstane druk geplaatst om een Britse documentaire over mensenrechtenschendingen tijdens het bewind van Leopold II over Kongo niet uit te zenden.⁶ Eenzelfde ik-weet-wat-goed-is-voor-jullie-houding komen we tegen op talrijke andere beleidsdomeinen. Als wordt besloten tot een campagne tegen borstkanker krijgen alle vrouwen boven de vijftig een brief in de bus met een uitnodiging om zich te laten screenen. Daarbij wordt over het hoofd gezien dat niet alle vrouwen het leuk vinden om op grond van het rijksregister in een supercomputer te worden gestoken als doelgroep. Goede bedoelingen van verlichte politici verdringen het rechtstatelijk inzicht dat een staat niet alles kan en mag met zijn burgers. Andere, meer bescheiden methoden om een gezondheidspolitiek te voeren blijven buiten beschouwing.

4. "Hof VS buigt zich over de doodstraf", *NRC Handelsblad*, 27 januari 2004.

5. Supreme Court, *Atkins v. Virginia*, 20 juni 2002, nr. 00-8452, via www.supremecourtus.gov. Zie ook *NRC Handelsblad*, 21 juni 2002.

6. De documentaire over het schrikbewind van Leopold II in Kongo kon bekeken worden op de Nederlandse televisie waardoor de vrijheid van meningsuiting in België via een omweg kon worden gered. Cf. "Commotie in België over BBC-documentaire", *Spits*, 1 april 2004.

4. Waakzaamheid m.b.t. de externe soevereiniteit

Geschiedkundig is niet aangetoond dat soevereiniteit een permanent deelbaar begrip vormt. De medezeggenschap op punctuele domeinen die de burger als subject van recht verkrijgt via de mensenrechten, is pril en niet definitief verworven. De recente wetgevende geschiedenis van de Europese Unie in het domein van het strafrecht bewijst dat de vorst nog steeds niet gebonden is aan de wetten ('*princeps legibus solutes est*'). Of hoe noem je een situatie waarbij enkele ministers samenkomen op een Europese Raad en hun vaak haastig genomen beslissingen, al dan niet doordacht, in de vorm van kaderbesluiten opdringen aan de nationale wetgevers? (De Hert, 2004)

Van Caenegem merkt cynisch op dat het in de Middeleeuwen nog niet zo slecht was, omdat je als burger geconfronteerd met absolute machtsuitoefening nog steeds kon emigreren. Deze mensenrechtelijke ontsnappingsroute en natuurlijk correlaat van de statelijke soevereiniteit wordt vandaag onder verwijzing naar harmonisering afgebouwd. Illustratief is de ontmanteling van het uitleveringsrecht. Vooral in EU-verband is de afgelopen jaren gezocht naar mogelijkheden om tot vereenvoudiging van de uitleveringsprocedure te komen. Na de aanslagen van 11 september 2001 is vrij snel een kaderbesluit tot stand gekomen, dat een Europees Aanhoudingsbevel introduceert.⁷

Het Europees arrestatiebevel beoogt verplichte uitlevering van onder meer verdachten door de ene gerechtelijke autoriteit aan de andere, binnen zes weken. Dit met uitsluiting van politieke zeggenschap en met loslaten van het klassieke beginsel van de dubbele strafbaarheid voor een lijst van 32 vaak algemeen omschreven misdrijven, variërend van terrorisme en moord tot corruptie, racisme en illegale handel in antiek en kunst.

De toets van de Minister van Justitie zoals we die in het huidige uitleveringsrecht kennen, komt bij het Europees Aanhoudingsbevel dus te vervallen. De procedure met betrekking tot het Europees Aanhoudingsbevel laat alleen plaats voor toetsing door de rechter. De rechter moet dus naar de in de regeling van het bevel opgesomde imperatieve en facultatieve weigeringsgronden kijken. Dat is weinig geruststellend want in vergelijking met het bestaande uitleveringsrecht is eerder sprake van een afbouw dan een opbouw.

Op een onduidelijke paragraaf na in artikel 1(3) van het besluit ontbreekt elke referentie naar de mensenrechten en naar de idee dat uitlevering moet worden geweigerd als de uitgeleverde persoon blootgesteld zal worden aan mensenrechtenschendingen. Het arrest Soering van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens?⁸ Nooit van gehoord. Kenmerkend voor het eenzijdig geluid vanuit Brussel is ook de totale afwezigheid van de zgn. discriminatieclausule, zijnde een soort voorloper van een mensenrechtenclausule die verbiedt uit te leveren wanneer er

7. PB. EG 18 juli 2002, L. 190, pp. 1-20 (Kaderbesluit betreffende het Europees Aanhoudingsbevel). Het Kaderbesluit Europees Aanhoudingsbevel is op 1 januari 2004 in werking getreden.

8. EHRM 7 juli 1989, *NJ* 1990, 158 (m. nt. EAA). Uit deze bekende zaak valt af te leiden dat artikel 3 EVRM prevaleert boven het Uitleveringsverdrag tussen het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten.

redenen zijn om aan te nemen dat de uitgeleverde persoon aan een discriminerende behandeling zal worden onderworpen. Ook de afschaffing van de exceptie voor politieke misdrijven is geen goede zaak. Eind maart werd op grond van de oude regeling, waarin deze exceptie nog voorkomt, besloten tot niet-uitlevering van een Baskisch echtpaar aan Spanje.⁹

De nieuwe regeling is gebouwd op de onrealistische hypothese van de heerschappij van het (geharmoniseerde) recht. Dat nationale vervolgingsorganen ‘politieke’ strafwetten toepassen en, omgekeerd, dat het voor de mensenrechten een goede zaak kan zijn om naast rechterlijke ook politieke zeggenschap te garanderen in een bij uitstek politieke kwestie als de rechtshulp,¹⁰ wordt veronachtzaamd. Het siert de Belgische wetgever dat hij van meet af aan een volwaardige mensenrechtenclausule heeft opgenomen in de wettekst die het kaderbesluit omzet.¹¹ Artikel 4, 5° van de nieuwe wet stelt dat toepassing van het bevel wordt geweigerd ‘ingeval ernstige redenen bestaan te denken dat de tenuitvoerlegging van het aanhoudingsbevel afbreuk zou doen aan de fundamentele rechten van de persoon’. In de toekomst zal kritisch moeten nagegaan worden of de Belgische rechters in staat zijn om deze bepaling nauwlettend toe te passen. Hoewel wij twijfels hebben over het vermogen van individuele rechters om onder de huidige omstandigheden dergelijk onderzoek te verrichten, voegen wij als bijlage twee aan het Nederlandse tijdschrift *NJCM-Bulletin* ontleende tabellen toe (zie hieronder) waaruit mag blijken dat grote waakzaamheid geboden blijft bij de toepassing van het Europees aanhoudingsbevel. Slechts in een absolute minderheid van de gevallen kan met enig vertrouwen snel en risicoloos worden uitgeleverd. De tabellen, opgesteld door twee wetenschappers uit Maastricht, hebben er in Nederland toe bijgedragen dat via amendement een mensenrechtenexceptie werd ingelast in de Nederlandse omzettingwet van het kaderbesluit, wat oorspronkelijk niet voorzien was.¹²

9. Cf. *De Morgen*, 31 maart 2004.

10. Eerder dan een theoretische discussie over wie van de twee machten, de rechterlijke dan wel de uitvoerende macht, het best geplaatst is om te waken over de naleving van de mensenrechten bij de uitlevering, wensen wij een historische studie. Alleszins in het dossier van de Basken kan daarbij niet voorbij gegaan worden aan de decennia oude weigering van de Franse regering om Basken aan Spanje uit te leveren.

11. Wet van 23 december 2003 betreffende het Europees aanhoudingsbevel, B.S. 22 december 2003, (Deze wet vervangt de uitleveringswet van 15 maart 1874 en de uitleveringsverdragen die van toepassing zijn op de betrekkingen tussen de lidstaten van de Europese Unie inzake de aanhouding en de overlevering van personen).

12. Cf. Kamerstukken Overleveringswet: 29.042. De aanvankelijk voorgestelde discriminatieclausule werd later veranderd in een mensenrechtenclausule. Zie EK *Handelingen*, vergaderjaar 2003-2004, 29.042, A. art. 11; TK *handelingen*, vergaderjaar 2003-2004, 29.042, nr. 5, p. 12-15; Idem, nr. 9, voorstel amendement Vos en De Wit; Idem, nr. 12, p. 1 en p. 22-24; Idem, nr. 16, amendement; Idem nr. 21 Tweede nota van wijziging; Idem nr. 23: ‘zal leiden tot schending’ vs. zal leiden tot dreigende schending; Idem, nr. 24, al dan niet schrappen flagrant; Idem, nr. 27, grote delen, maar o.a. ook p. 11-12 en p. 31 (opmerkingen De Wit); TK 2 december 2003 stemming.

5. Waakzaamheid m.b.t. de interne soevereiniteit

Ook op binnenlands vlak blijft waakzaamheid de regel. Reeds eerder is in dit tijdschrift scherp gereageerd op de min of meer gewilde politiek van het Hof van Cassatie tot afbouw van de leer van de uitsluiting van het bewijs (De Hert & Gutwirth, 2001). Deze politiek heeft een voorlopig hoogtepunt bereikt met het zgn. Antigoon-arrest van 14 oktober 2003. Een basisgedachte achter de leer van het onrechtmatig bewijs is dat justitie en politie in het proces zelf gesanctioneerd moeten worden omdat zonder dreiging van een concrete sanctie geen prikkels worden gegeven om het wettelijk kader en erdoor beschermde mensenrechten te respecteren. Toepassing van de leer geeft aan dat het maatschappelijk belang op een correct en integer overheidsapparaat kan primeren op de concrete toepassing van de strafwet in een individuele zaak. Door in het genoemde arrest te oordelen dat ‘de sanctie van de bewijsuitsluiting moet worden gereserveerd voor de gevallen waarin door onrechtmatige opsporing de betrouwbaarheid van het bewijsmateriaal is aangetast’ en voor de gevallen waarin ‘het optreden van de politie aan te merken is als een ernstige inbreuk op de beginselen van een behoorlijke procesorde, waardoor doelbewust of met grove veronachtzaming van de belangen van eiser aan diens recht op een eerlijke behandeling van zijn zaak is tekortgedaan’, schijnt het Hof van Cassatie aan te geven dat deze basisgedachte voortaan ten dele moet worden losgelaten. Ondanks het feit dat in de zaak geen rekening was gehouden met de regels met betrekking tot het doorzoeken van wagens, werd de verdachte veroordeeld op grond van het gevonden bewijs (een verboden wapen). De lezer begaan met de mensenrechten en overtuigd van het nut van wettelijk omkaderde dwangmiddelen blijft achter met de vraag hoe de politie in de toekomst nog overtuigd kan worden van de noodzaak om de toch al reeds bijzonder soepele regels van de Wet Politieambt (hierover: De Hert, 1998) na te leven. Andere auteurs begroeten de nieuwe rechtspraak met het bedenkelijk argument dat een te strenge bewijsleer zou leiden tot vrijspraak van personen die kinderlijkjes vervoeren in wagens (Schuermans, 2004). Om dit schrikbeeld te vermijden is het, aldus deze auteurs, beter om terug te keren naar de situatie zoals die gold voor de totstandkoming van de Wet op het Politieambt, waarin sprake is van ‘een principieel zoekingrecht in alle voertuigen op het publieke domein’: “Wie met een voertuig rijdt, zich op de openbare weg bevindt en dus op het publieke domein bevindt zou dan weten dat het te allen tijde kan gecontroleerd worden en niet beschermd wordt door het recht op privacy of de onschendbaarheid van de woning”. Met deze oproep wordt een vuist gemaakt tegen de mensenrechtelijke droom om de macht van de soeverein deelbaar te maken. Binnen zeer ruime grenzen (o.a. machtsmisbruik) wordt voorgesteld om het statelijk gezag te laten handelen en omgaan met burgers naar eigen verlicht inzicht. Geen prettige gedachte.

6. Literatuur

- J. RAWLS, *The Law of Peoples*, Cambridge, Harvard U.P., 1999, 25-28.
R.C. VAN CAENEGEM, *An Historical Introduction to Western Constitutional Law*, Cambridge, Cambridge U.P., 1995.

- L. HENKIN, "Human rights and state sovereignty" in *Customary international human rights law: evolution, status and future*, LILLICH, R.B., WILNER G.M. & HODGE, S.A. (Eds.), Special Issue of the *Georgia Journal of International and Comparative Law*, vol. 25, 1995/1996, nrs. 1&2, 31-98.
- A. D'AMATO, "Human rights as a part of customary international law: a plea for change of paradigms", in *Customary international human rights law: evolution, status and future*, LILLICH, R.B., WILNER G.M. & HODGE, S.A. (Eds.), Special Issue of the *Georgia Journal of International and Comparative Law*, vol. 25, 1995/1996, nrs. 1&2, 31-98.
- P. DE HERT, "Division of Competencies Between National and European Levels with Regard to Justice & Home Affairs", in APAP, J. (ed.), *Justice and Home Affairs in the EU. Liberty and Security Issues after Enlargement*, Cheltenham (UK), Edward Elgar Publishing Limited, 2004.
- P. DE HERT & S. GUTWIRTH, "Tussen vrijheid en grondrechten. Een paradigmastrijd met blijvende actualiteitswaarde", *Nederlands Tijdschrift voor Rechtsfilosofie & Rechtstheorie* 2000/3, vol. 29, 205-214.
- P. DE HERT, "Over verdachte Nederlanders en gewapende softdruggebruikers" noot bij Corr. Antwerpen, 12 mei 1998, *Vigiles* 1998/ 4, 37-44.
- P. DE HERT, "Strafrecht en privacy. Op zoek naar een tweede adem", *Rechts-hulp. Maandblad voor de sociale praktijk*, 2003/10, 41-54.
- P. DE HERT & S. GUTWIRTH, "Cassatie en geheime camera's. Meer gaten dan kaas", *Panopticon* 2001/4, 309-318.
- P. VANDEN HEEDDE, "De hoeder van de Grondwet", *Tijdschrift voor mensen-rechten* 2003/4, 3.
- A. SMEULERS & J. DE VRIES, "Het Europees aanhoudingsbevel: gerechtvaardigd vertrouwen?", *NJCM-Bulletin* 2003, vol. 28, nr. 4, 428-460.
- S. BERNEMAN, "Sanctionering van onrechtmatig verkregen bewijsmateriaal. Een inleiding tot het Antigoon-arrest van 14 oktober 2003", *T. Strafrecht* 2004, vol. 5, nr. 1, 2-39.
- F. SCHUERMANS, "Ook de onrechtmatige voertuigzoeking kan dienen als geldig bewijs: het cassatiearrest van 14 oktober 2003", noot bij Cass. 14 oktober 2003, *Vigiles* 2004, vol. 10, nr. 1, 15-28.

Bijlage: veilig uitleveren aan EU-partners?

Bron: *NJCM-Bulletin* 2003, p. 457-458 en 459-460

Tabel 1: Huidige EU-staten

Staten	Geconstateerde schendingen	Risicogroepen
<i>Categorie I</i>	<i>Onberispelijke staat van dienst</i>	
Denemarken		
Luxemburg		
<i>Categorie II</i>	<i>Onregelmatigheden geconstateerd</i>	
België	Discriminatie en racisme bij politie met mishandelingen tot gevolg Overbevolking gevangenissen	Immigranten en allochtonen
Duitsland	Discriminatie en racisme bij politie met mishandelingen tot gevolg	Immigranten en allochtonen
Finland	Tendens tot discriminatie bij politie	
Ierland	Detentieomstandigheden slecht (overbevolking, gebrek aan hygiëne)	
Nederland	Detentieomstandigheden: slechte ventilatie, te weinig activiteiten en ruimte daarvoor, fouilleren ervaren als vernederend Geen directe toegang tot advocaat, late notificatie van arrest	Drugsdelinquenten en gedetineerden EBI
Oostenrijk	Discriminatie en racisme bij politie met mishandeling tot gevolg Geen directe toegang tot advocaat	Immigranten, allochtonen en buitenlanders
Zweden	Klachten van excessief politiegeweld	
<i>Categorie III</i>	<i>Zorgwekkende situaties</i>	
Frankrijk	Discriminatie en racisme bij politie met mishandelingen tot gevolg Detentieomstandigheden slecht (overbevolking, onhygiënisch, mishandelingen) Lang wachten op rechtszaak	Immigranten en allochtonen
Portugal	Discriminatie Groot aantal gevallen van mishandeling	Roma In zijn algemeenheid maar vooral buitenlanders
Verenigd Koninkrijk	Detentieomstandigheden slecht (extreme overbevolking, gebrek aan hygiëne, ongedierte) Systematische discriminatie en racisme bij politie en in gevangeniswezen Veel gevallen van mishandelingen in gevangenis- sen Detentieomstandigheden slecht (overbevolking)	Etnische minderheden en buitenlanders Met name etnische minderheden, buitenlanders en vermeende terroristen
<i>Categorie IV</i>	<i>Zeer zorgwekkende situatie</i>	
Griekenland	Systematische discriminatie met mishandeling en mogelijk foltering Zeer slechte detentieomstandigheden (overbevolking, gebrek aan hygiëne, eten en medische zorg) Toegang tot advocaat beperkt	Gastarbeiders, illegale immigranten, Albanezen, Roma
Italië	Groot aantal gevallen van discriminatie en mishandelingen Mishandelingen en foltering in gevangenissen Detentieomstandigheden slecht (overbevolking,	Buitenlanders Immigranten en Roma

Spanje	gevaar voor Aids-besmetting) Lange wachttijden bij justitie, tegenwerking door georganiseerde criminaliteit Discriminatie en mishandelingen	Immigranten, buitenlanders en Roma ETA-verdachten
	Mishandelingen en foltering Trage rechtsgang en langdurig voorarrest	

Tabel 2: Toekomstige EU-staten

Staten	Geconstateerde schendingen	Risicogroepen
Categorie II	Onregelmatigheden geconstateerd	
Cyprus	Discriminatie over en weer	Grieks-Cyprioten v. Turks-Cyprioten
Estland	Politiebrutaliteit Gevallen van mishandelingen door politie Detentieomstandigheden slecht (overbevolking) Grote achterstand zaken	
Malta	Enkele gevallen van mishandeling Grote achterstand in zaken	
Slovenië	Gevallen van mishandelingen door politie vooral tijdens arrestatie Detentieomstandigheden slecht (overbevolking) Rechtsgang traag door grote achterstand	
Categorie III	Zorgwekkende situaties	
Hongarije	Discriminatie bij politie	Roma en buitenlanders
Veel gevallen van mishandeling	Met name Roma, buitenlanders en kinderen	
Polen	Detentieomstandigheden slecht (overbevolking) Rechtssysteem: discriminatie en achterstand zaken Discriminatie Gevallen van mishandelingen door politie Detentieomstandigheden slecht (overbevolking, gebrek aan hygiëne) Rechtssysteem inefficiënt en problemen met corruptie	Buitenlanders en Roma
Tsjechië	Discriminatie en mishandeling door de politie Detentieomstandigheden slecht (overbevolking) Rechtssysteem: niet efficiënt en grote achterstand zaken, discriminatie	Roma
Categorie IV	Zeer zorgwekkende situaties	
Letland	Veel gevallen van mishandelingen en mogelijk foltering tijdens politiedetentie Detentieomstandigheden zeer slecht tot zelfs kritisch(overbevolking, gebrek aan hygiëne, eten, licht, ventilatie en medische zorg)	